

Un fragment d'*El Príncep* de Maquiavel per Pere Coromines

GABRIELLA GAVAGNIN

Tot just a començament del segle XX, el 1902, Pere Coromines, amb motiu de les seves noces, va viatjar a Itàlia on visità les ciutats de Pisa, Florència, Venècia, Milà i Torí. De retorn del viatge, va concebre un llibre de tema amorós a partir del model dantesc de *La vida nova*, és a dir un llibre autobiogràfic que intercalava poemes i prosa: *Les hores d'amor serenes*. Publicat el 1912, però gestat a partir del 1905, segons els testimonis recollits per Joan Coromines, el llibre és ric de reminiscències i cites petrarquesques i dantesques. Alhora, també s'hi aboca l'experiència viscuda del viatge a les ciutats italianes, amb tota la càrrega d'emocions culturals i literàries que això havia representat. Concretament, hi ha un capítol sencer, el XIV, destinat a resseguir les etapes d'aquest viatge que esdevé, per a l'escriptor, d'immersió i d'abeuratge en l'humanisme: «En aquelles dolces hores d'amor passades a Pisa i a Florència, tot el meu ser espiritual va badar-se com una flor a les belles manifestacions de l'humanisme. Entrava en una nova germandat, sentia eixamplar-se fins a llunyanes terres els límits de la pàtria. Quan em parlaven dels Medicis, davant de l'estàtua de Dante, al contemplar l'obra meravellosa de Santa Maria del Fiore, l'ànima meva defallia amb desmaís de dona enamorada. L'urt rancuniós i inquiet de Benvenuto Cellini, la calma majestat de Lleonard de Vinci, la fúria creadora de Miquel Àngel, la potent magnificència de Llorenç de Medicis, la flama austera del Savonarola, la passió política del Maquiavel, foren les aures renovadores que humanitzaren, per les vies de la gentil Florència, les nostres converses d'amor».¹

Aquest treball s'emmarca dins el Projecte de Recerca (MCTE: BFF2002-01860): *Bibliografia textual aplicada a las traducciones españolas de la literatura italiana (catálogo automático de las traducciones literarias en castellano y catalán: 1400-1939)*.

I.P. COROMINES, *Obres completes*, Barcelona: Editorial Selecta, 1972, p. 1.305.

L'elogi del Renaixement bastit en aquestes pàgines on Coromines abraça la cultura d'aquella època en un sentit ampli de civilització, tant a nivell estètic i literari com a nivell intel·lectual i polític, no és una manifestació aïllada, derivada tan sols de l'ocasió del viatge. Anys més tard, aquest motiu tindrà una represa dins d'un discurs més estrictament ètic i filosòfic. En el llibre IV de *La Vida Austera*, intitulat «Les delícies de la terra» i centrat en el tema dels plaers mundans i materials, Coromines descriu en termes de complementarietat amb el cristianisme primitiu l'aportació filosòfica del Renaixement, pel seu caràcter d'emancipació i de rescat dels valors i de les facultats de l'home: «Tots dos moviments reintegraven l'home en la plenitud de la seva existència, i auguraven un retorn a la Natura i a la veritat; perquè si el Fill de l'Home desenterrava les virtuts espirituals colgades sota una massa d'anhelos libidinosos, els gentils cavallers de l'humanisme santificaven la terra i dignificaven la màquina meravellosa del nostre cos, sotraient-la a la pestilència d'un vergonyós renunciament».²

L'ideal renaixentista d'harmonia entre esperit i matèria realitzat «en els grans dies de Florència i de Venècia», on «la carn no s'imposa a l'esperit, ni l'ànima domina les energies corporals, mes a cada facultat se li reserva la seva funció i a cada potestat el seu imperi»,³ és reivindicat en contraposició al misticisme predominant en les altes terres de Castella, del qual, aconsella Coromines, és necessari apartar-se. És en primer lloc de l'admiració pel Renaixement (que cal interpretar en el seu context històric en la mesura en què és un sentiment compartit per un sector molt ampli de la cultura catalana del primer quart de segle, des d'Ors i Pijoan fins a Riba, Aragay i la penya de *La Revista*, i s'arrela en les propostes historiogràfiques d'Antoni Rubió i Lluch), d'on deriva l'interès que Coromines va manifestar per Maquiavel, interès que el va portar a emprendre, sense tanmateix dur-la a terme, la traducció d'*El Príncep* que presentem en aquestes pàgines. Naturalment, enfrontar-se amb un text d'aquestes característiques no deixa de tenir bàsicament una motivació ideològica que s'entronca, més que no pas amb les aspiracions literàries, amb la trajectòria del Coromines pensador i polític.

En un escrit tardà, que pertany al *Diari de la diàspora* i és datat l'1 de juliol de 1938, Coromines, en reflexionar al voltant de les necessitats pragmàtiques que han d'orientar les tries polítiques, escriu, tot mesurant les pròpies inclinacions amb les del príncep maquiavèl·lic: «En política sóc l'anti-Maquiavel. Comprenc el realisme transcendental en la política, però sóc incapaç de practicar-lo. Sóc, per exemple amic de França, i comprenc molt bé que en certes ocasions li convindria a Catalunya sacrificar aquesta amistat».⁴ Hi constata, per tant, la incompatibilitat que es produeix, de vegades, entre els principis morals personals, com ara el vincle de l'amistat i la reconeixença, i les exigències col·lectives dels pobles, les quals demanen una actuació inspirada, tal com ensenyava Maquiavel, en les pures raons de la política: «Les pàtries no han de fer res per agraïment

² *Ibidem*, p. 759.

³ *Ibidem*, p. 760.

⁴ *Ibidem*, p. 1.247.

ni per desagraïment. Han de practicar el més pur realisme, i fer sempre allò que convé més a la seva finalitat ideal en la marxa per al compliment del seu destí. Per això dic de vegades: Si Catalunya m'afusellava, jo cauria cridant *Visca Catalunya*».⁵

Declaracions d'aquesta mena proven sens dubte que Coromines va integrar les idees de Maquiavel en el propi pensament polític,⁶ així com ho demostra també el fet que l'intent de traducció d'*El Príncep* va coincidir amb el període de més intensa activitat política de Coromines, a mitjan segona dècada del segle XX.

De fet, l'autògraf d'aquesta versió inacabada, que es conserva a la Biblioteca de Catalunya, no duu cap data, però tant les característiques ortogràfiques del text com el fet de trobar-se escrit al damunt de fulls amb el membret «El Diputado á Cortes por Barcelona» indiquen que la data probable de la traducció deu ser entre el maig de 1910 i el 1916, és a dir durant els anys en què Coromines va ser diputat a les Corts per la Unió Federal Nacionalista Republicana. A més a més, entre la seva correspondència que també es guarda a la Biblioteca de Catalunya, hi ha dues cartes, una del 1914 i una altra del 1916, que presenten clares afinitats formals amb l'autògraf de la traducció: són escrites amb el mateix traç i la mateixa tinta i al damunt del mateix tipus de paper.

Aquesta datació ens podria fer formular una hipòtesi molt versemblant per explicar la definitiva interrupció de la feina. El 1916 es va anunciar la publicació de la traducció d'aquest tractat de Maquiavel, a més d'altres obres seves, que n'havia fet Pin i Soler, encara que el volum va trigar quatre anys més a veure la llum.⁷ La notícia devia contribuir a fer que Coromines abandonés el seu treball, d'altra banda encara incipient, ja que anava tan sols pel tercer capítol. En tot cas, el que ens queda d'aquest assaig de traducció (la dedicatòria, els dos primers capítols i dos paràgrafs del tercer), més enllà del seu valor testimonial d'un determinat horitzó cultural de l'autor, té un especial interès filològic i lingüístic pel caràcter marcadament experimental de la feina realitzada. Les poques pàgines del tractat que hi són traduïdes són el resultat d'una selecció entre un conjunt d'alternatives que Coromines no tan sols va produint mentalment, com habitualment pot passar a tothom a l'hora de traduir qualsevol cosa, sinó que les va apuntant en successió al damunt de la pàgina tal com se li van acudint, per reservar-se la possibilitat de destriar tot seguit, sense que s'escapin les idees, les variants que més el convencen en el marc d'un breu paràgraf. D'aquesta manera, queda reflectit, en una escriptura lineal que representa però una mena de verticalitat, el procés mental que genera la traducció i que

⁵ *Ibidem*, p. 1.248.

⁶ Ressonans de la sintaxi argumentativa de Maquiavel es poden apreciar, per exemple, en un discurs polític publicat el 1917 i intitulat *Sobre la monarquia i la república*.

⁷ N. MACHIAVELLI, *Lo Príncep, traducció catalana, ara per primera volta publicada, precedida d'un Breu Comentari sobre Nicolau Machiavelli y'l seu temps per J. Pin y Soler de la Reyal Academia de Bones Lletres de Barcelona y de l'Academia de la Llengua Catalana*, Barcelona: Llibreria Antiga y Moderna de S. Babra, (Biblioteca d'Humanistes, IX), 1920; Id., *Traduccions (promeses ja en nostre Philobiblon del 1916), ara per primera volta publicades en català, precedides d'un Breu Comentari sobre Nicolau Machiavelli, novelista, autor dramàtic, poeta per J. Pin y Soler...*, Barcelona: Llibreria Antiga y Moderna de S. Babra, (Biblioteca d'Humanistes, X), 1921.

podríem diferenciar en dues fases de recerca: paradigmàtica abans i sintagmàtica després, és a dir *recensio* de tots els camins viables i, després, tria de l'únic camí pel qual cal decantar-se.

Dins d'aquesta escriptura lineal, el traductor es preocupa de separar amb tres signes diferents les variants que va juxtaposant al llarg de la redacció, tot i que no hi recorre sistemàticament fins al final. Fa servir una barra vertical [|] per escriure en successió alternatives d'un mot, d'un sintagma o d'un petit fragment dins d'un període o paràgraf més ampli. Amb una doble barra vertical [||] assenyala l'inici o el final d'un conjunt de variants. I finalment amb dues barres verticals unides per guionets [signe que representarem amb el següent: ||] indica el final o a vegades l'inici de la darrera reescriptura d'un paràgraf sencer. Entre les oscil·lacions que s'hi detecten, destaquem: després dels primers fulls la doble barra vertical també pot delimitar inici o final de paràgraf; en l'últim paràgraf de la dedicatòria, les variants alternatives de paraules o sintagmes resulten closes entre parèntesis rodons.

Atesa la peculiaritat d'aquest sistema de signes, hem optat per reproduir-los tal com es troben usats al manuscrit, és a dir sense uniformar-ne l'ús, ja que ens semblen més interessants com a testimoni del mètode de traducció de Coromines i del seu veritable *work in progress* que no pas funcionals de cara al lector. D'altra banda, hem fet servir alguns recursos tipogràfics per donar constància de les esmenes que el traductor anava fent mentre escrivia: hem reproduït tot el que hi figura esborrat marcant-ho amb una ratlla horitzontal [~~abc~~]; si en algun cas Coromines ha aprofitat lletres d'un mot que anava a escriure i que s'ha repensat abans d'acabar-lo per superposar-hi una altra paraula, hem assenyalat entre parèntesis angulars [<abc>] les lletres aprofitades (substituïdes per creus quan no es podien desxifrar) i amb negreta les lletres que hi són superposades; hem tancat entre dos parèntesis angulars oberts [>abc<] els mots afegits en la interlínia; les nostres integracions figuren tancades entre claudàtors. Finalment, hem recorregut a la cursiva per evidenciar la darrera versió de cada paràgraf. D'aquesta manera, el lector podrà, tot prescindint del material genètic (que apareix en rodona), reconstruir i llegir en la seva continuïtat i organicitat una única versió, la darrera, d'aquest fragment de traducció del tractat maquiavèl·lic.

Hem respectat totalment l'ortografia d'aquest text múltiple. Com també podrà observar el lector, la primera versió de cada paràgraf o fragment presenta una ortografia més descurada, mentre que, quan torna a escriure'l per segona vegada, Coromines s'esforça per corregir-la i uniformar-ne els criteris.

El manuscrit autògraf, que aquí transcrivim en la seva integritat, es compon de 22 fulls (numerats per l'autor a partir del tercer) a més d'un full blanc i és conservat a la Biblioteca de Catalunya amb el número 2655 del catàleg de manuscrits. El text hi és redactat amb ploma de tinta negra, excepte una de les correccions, afegida en la interlínia amb tinta blava.

[p. 2] NICOLAU MAQUIAVEL AL MAGNIFIC LLORE<S>NS de Piero de Medici

Els que desitjen fer-se de bo a la vora d'un Princep | atraure-s la bona voluntat d'un Princep | Els que van darrera de la gracia d'un Princep || solen ben sovint | solen les mes de les vegades || [p. 3] valdre's d'aquelles coses que entre les seves tenen per mes cares | ajudar-s'hi amb aquelles coses propries que'ls son mes cares || o de les que veuen que reb mes delectació | o de les que mes li agraden || per ont es veu moltes vegades que ls hi presenten | que'ls hi fan present de || cavalls, armes, teixits | robes | draps || d'or, pedres precioses i ornaments semblants | per l'istil || dignes de la llur grandesa. Els que volen fer-se de bo en la gracia d'un Princep solen les mes de les vegades ajudar-s'hi amb aquelles coses propries que'ls son mes cares ó de les que veuen que reb mes delectació per ont es veu sovint que'ls hi presenten <ar>caballs, armes, draps d'or, pedres precioses i altres ornaments semblants dignes de la llur grandesa.

[p. 4] *Els que desitjen guanyar-se la gracia d'un Princep solen ben sovint fer-s'hi de bo amb aquelles coses propries que'ls son mes cares o de les que ~~veuen~~ li veuen heure mes delectació: per on es veu que forces vegades se'ls fa present de caballs, armes, draps d'or, pedres precioses i altres ornaments semblants dignes de la seva grandesa. †*

Aixis mateix desitjant oferir-me a la Vostra Magnificencia amb algun testimoni per aquell istil de la meva servitut, no he trovat entre les meves andromines res mes car per a mi i que tant estimi, com la coneixensa de les accions dels grans homes, apresada amb una | per una | llarga experiencia de les coses modernes i una continua lliació de les antigues, la que trameto a la Magnificencia Vostra reduida ara per mi a un petit vo[p. 5]lum, despres d'haver-la llargament rumiada i examinada amb gran cura | dilligencia | despres d'haver-la amb gran cura llargament rumiada i examinada || *Aixis mateix desitjant oferir-me a la Vostra Magnificencia amb algun testimoni de la meva servitut envers ella, no he trovat entre les meves andrómines res mes car per a mi i que tant estimi com la coneixensa de les accions dels grans homes apresada de mi per una llarga experiencia de les coses modernes i una continua lliació de les antigues, la que trameto a la Magnificencia Vostra reduida ara per mi a un petit volum, després d'haver-la llargament rumiada i examinada amb gran diligència †* I encara que judiqui aquesta obra indigna de la vostra presencia em refio molt | confio molt en que | de que [p. 6] per la seva humanitat li sigui agradosa | havuda rao que de | no se'n | mi no se'n pot esperar un do mes gran | havuda rao que jo no podria fer-li un dò mes gran | que aqueix poder d'entendre | que'l d'aqueixa virtut d'ent<+>endre en molt breu temps tot allo que en tants anys i amb tantes penes meves i perills he conegut i entès † *I encara que judiqui aquesta obra indigna de la vostra presencia molt confio que per la seva humanitat li sigui agradosa, havuda rao que ~~no~~ jo no podria fer-li un dò mes gran que'l de donar-li aqueixa virtut d'entendre en molt breu temps, tot allò que en tants anys i amb tantes penes meves i perills he conegut i entès + : obra que jo no he adornat ni omplert de clausules amples >ampu-*

loses<* ó de ~~para~~ paraules inflades o magnifiques o de qualsevolga altra en[p. 7]cis o extrínseca galania, de que solen molts engalanar les seves coses i descriure-les, per que he volgut o que rès l'honori o que sols la veritat de la mateixa o la gravetat del subjecte la faci agradosa || *obra que jo no he adornat ni omplert de clàusules amples ni de paraules inflades o magnifiques, ni de qualsevolga altra encis ó extrínseca galania, de que solen molts engalanar les seves coses i descriureles, per que jo he volgut que res l'honori o que sols la veritat o la gravetat del subjecte la faci agradosa* † Ni passo | per que se'l | per que's tingui per presumit a l'home de baix i infim estat ~~gosi~~ a que gosa a ~~dis-~~
~~corre~~ arranjar i a discorre del govern dels prínceps: per >que< aixis com els pintors de paisatjes es posen >baixos< a la plana per a esguardar la naturalesa (la tóssa) de les muntanyes i dels llocs alts i per a esguardar la dels baixos es posen alts [p. 8] damunt de les muntanyes i semblantment per a la >bona< coneixença de la naturalesa dels pobles, cal ser príncep; >i< per a la bona coneixença de la dels prínceps cal ser plebeu (popular, del poble.) Prengui, doncs, la Vostra Magnificència aqueix minúscul ~~o~~ do amb la bona volunta<ri>t (intent) que jo li envio, que >si< amb diligència (diligentment, curiosament, amb cura) el llegeix i considera s'adonará de com enclou un ~~desitj~~ desig meu veement (estrenu) que pervinguèu a la grandesa que la fortuna e les altres propies qualitats li prometen. I si >a< la vostra Magnificència del cim de la seva altesa li lleu alguna vegada de girar els ulls devés aquets baixos llocs s'adonará de quan indignament soporto una gran i perfidiosa malvestat (malignitat, malastrugancia) de (de la) fortuna † *Ni passo per que es ~~tin~~ [p. 9] titlli de presumit a l'home de baix i infim estat que gosa a fer arranjamet i discurs del govern dels prínceps: perque aixis com els pintors de paisatges es posen baixos a la plana per a observar la naturalesa de les muntanyes i dels llocs alts, i per a observar la dels baixos es posen alts damunt de les muntanyes: ~~p~~ semblantment per a coneixer be la naturalesa dels pobles cal ser príncep; i per a coneixer be la dels prínceps cal ser plebeu. Prengui, doncs, la Vostra Magnificència, aqueix minúscul do amb la voluntat que jo li envio, que si amb diligència el llegeix i considera s'adonará de com enclou un desig meu estrenu: que pervingui a la grandesa que la fortuna i les altres propies qualitats li deparen. I si ~~a la Vostr~~ >li lleu alguna< vegada a la Vostra Magnificència de girar els ulls del cim de la seva altesa devés aquets baixos llocs s'adonará de quan indignament suporto una gran i perfidiosa malignitat de la fortuna.*

* És afegit en la interlínia amb tinta blava sense esborrar tanmateix l'adjectiu *amples*, del qual és variant alternativa.

Capítol I Quantes menes de principats hi ha i com s'adquireixen

Tots els Estats i tots els dominis que han tingut i tenen imperi damunt dels homes han estat i son republicues ó principats. Els principats son hereditaris, dels que'n foren prínceps per molt de temps els de la sang del seu senyor, o son nous. Els nous, o son nous del tot, com ho fou Milà per Francesc Sforza, o ho son com membres afegits | ajun[p. 11]tats, agregats) a l'Estat hereditari del príncep que'ls adquireix, com es are el regne de Napol's al rei d'Espanya. Son aquets dominis talment adquirits que ó solen viure sota un príncep ó avesats a ser lliures; i s'adquireixen amb les armes dels altres ó amb les propries, per llei de fortuna ó per virtut.

Capítol II Dels principats hereditaris

Deixaré de banda l'enraonar de la republica per que un altre cop ja vaig parlar-ne llargament. Em giraré de cara sols al principat i al teixir per sobre el seu urdit aniré discutint com [p. 12] es poden governar i sostenir. Així, doncs, dic | Deia doncs | Dic doncs que en els Estats hereditaris i avesats a la nissaga | familia | sang | del seu príncep son menors les dificultats per a sostenir-s'hi que en els nous: per que n'hi ha prou en no sortir-se de l'orde dels seus avis i pel demés temporisar amb els accidents; talment que si semblant príncep es no mes que d'ordinari ingeni sempre se sostindrà en el seu Estat, no sent que l'en privi una força extraordinari[na]ria i excessiva, i privat d'ell, per poca dissort que tingui l'ocupant, el recobrarà. Nosaltres tenim a Italia, per exemple, el duc de Ferrara que no ha caigut als assalts dels venecians en el 84 ni als del [p. 13] Juli en el 10 no per altra rao que per esser antic en aquell domini. Perque el príncep natural no té tanta ocasió ni tanta necessitat d'ofendre; d'on perve que sigui mes estimat, i si no'l fan avorrir els seus vicis extraordinaris es raonable que naturalment sigui ben volgut dels seus, i en l'antiquitat i en la continuacio del domini s'esmossen les memories i els pretextes de les innovacions i per que sempre una mutacio | canvi | dema el reclau per l'edificacio d'una altra † *Deixem de banda l'enraonar de la república per que un altre cop ja vam parlar-ne llargament. Girem-nos sols de cara al principat i al teixir >de nou< per sobre el seu urdit discutirem com es poden [p. 14] governar i mantenir: Direm, doncs, que en els Estats hereditaris i avesats a la nissaga del seu príncep son menors les dificultats per a mantenir-s'hi que en els nous: per que n'hi ha prou en no sortir-se de l'orde dels seus avis i pel demés temporisar amb els accidents; talment que si semblant príncep es d'un ingeni no mes que ordinari sempre es mantindrà en el seu Estat; no sent que l'en privi una força extraordinaria i excessiva, i privat d'ell, per poca dissort que tingui l'ocupant, el recobrarà. Nosaltres tenim a Italia, per exemple, el duc de Ferrara que no ha caigut als assalts dels venecians en el 84, ni als del Papa Juli en el 10, no per altra cosa que per ser antic en aquell domini. Perque el Príncep natural no te tants [p. 15] pretextes ni*

tantes necessitats d'ofendre; d'on pervé que sigui mes estimat i si no'l fan avorrir els seus vicis extraordinaris es raonable que naturalment sigui ben volgut dels seus. En l'antiquitat i en la continuacio del domini s'esbossen les memories i els pretextes de les innovacions: per que sempre una mudança dema el reclau per a edificar-ne una altra.

Capítol III Dels principats mixtes

Pero en el nou principat rauen les dificultats. De primer, si no es nou del tot, si no com are un membre que pot dir-se [p. 16] tot plegat casi mixte, les seves variacions neixen en primer lloc d'una dificultat natural que rau en tots els principats nous: que de bona gana muden els homes de senyó creient millorar, i aqueixa creencia | confiança | els fa pendre les armes contra el que governa, i en això s'enganyen, que després veuen per experiencia que han pitjorat. Això ve d'una altra necessitat natural i ordinària, com es que sempre cal ofendre a aquells de qui es devè nou princep, amb gent d'armes i amb altres infinits impropers | infinites injurries | que son el ròssec de la nova conquesta. | De manera que troves amb tots els enemics | De manera que't troves amb els enemics | De mane[p. 17]ra que tens per enemics a tots els que has ofès a l'ocupar aquell principat: i no pots servir l'amistat dels que t'hi han dut, per no poder satisfer-los tal com esperaven, i per que no pots usar contra d'ells remeis forts estant com els hi estàs obligat: per que sempre per mes que un sigui fortissim a cavall del exercit ha de menester l'ajuda dels provincials quan entra en la provincia. Per aquestes raons Lluís XII rei de França va ocupar prestament Milà i prestament va perdre'l | sobtadament | : per a pendre-li la primera vegada n'hi va haver prou amb les forces de Ludovic (?); perque'ls pobles que hi havien oient les portes, trovant-se enganyats [p. 18] en la llur opinió i en els bens futurs que n'esperaven no podien soportar | aguantar | les molesties del princep nou. Veritat es que al adquirir-se després per segona vegada els paisos revoltats | rebels | costa mes de perdrels, per tant com el Senyor amb l'excusa que li dona la revolta no s'hi mira tant en assegurar el càstic dels delinqüents, esclarir els sospitosos i amanir-se en les parts mes débils. Aixís es que si la primera vegada per a fer perdre Milà a la França n'hi va haver prou amb ~~que~~ un duc Ludovic que trastejés per les seves fronteres, per a fer-li perdre la segona va caldre tenir en contra a tot el mon i que'ls seus exercits >fossin< dispersats i expulsats d'Itàlia [p. 19] lo que va pervenir de les causes avans dites. Pero perxò la primera i la segona vegada li van pendre †

Pero en el nou principat rauen les dificultats. De primer, sino es nou del tot, sino es com are un membre que pot dir-se tot plegat si fa o no fa mixte, les seves variacions neixen en primer lloc d'una dificultat natural que rau en tots els principats nous, això es, que de bona gana muden els homes de senyó creient millorar, i aqueixa creencia els fa pendre de bona gana les armes contra'l que governa, mes en això s'enganyen, que després veuen per experiencia que han pitjorat.

Això ve d'una altra necessitat natural i ordi[p. 20]naria, com es que sempre cal ofendre a aquells de quins es devè nou princep, amb gent d'armes i amb altres infinits impro-

peris que son el ròssec de la nova conquesta. De manera que tens per enemics a tots els que has ofès a l'ocupar aquell principat, i no pots servir l'amistat dels que t'hi han dut, per no poder satisfer-los tal com esperaven, i per que no pots usar contra d'ells remeis forts, estant com els hi està obligat, ja que sempre per mes que hom sigui fortissim a cavall del exèrcit ha de menester l'ajuda dels provincials per a entrar en la provincia.

Per aquestes raons Lluís XII rei de França va ocupar prestament Milà i prestament va perdre'l: per a pendre-li [p. 21] la primera vegada n'hi va haver prou amb les forces de Ludovic; per que'ls pobles que hi havien oient les portes, trovant-se enganyats en la llur opinió i en els bens futurs que n'esperaven no podien sofrir els impropis del príncep nou. Veritat es que a l'adquirir-se després per segona vegada els països revoltats costa mes de perdr<el>e'ls, per tant com el Senyor amb l'excusa que li dona la revolta no s'hi mira tant en assegurar el càstic dels delinqüents, esclarir els sospitosos i amannir-se en les parts mes débils. Aixís es que si la primera vegada per a fer perdre Milà a la França n'hi va haver prou amb un duc Ludovic que trastejés per les seves fronteres, per a fer-li perdre la segona va caldre tenir en contra a tot el mon i que'ls [p. 22] seus exercits fossin dispersats i expulsats d'Italia: lo que va pervenir de les causes avans dites. Pero perxò la primera i la segona vegada li van pendre.